

De eerste stadsomwalling van Brussel

Wandelgids

- **Steenpoort** Tracé van de 1e omwalling, de torens, de poorten en hun naam in de 13e eeuw.
- Overblijfselen van de 1e omwalling
- Wandeltracé

- Huizenblokken
- Groene ruimtes op het tracé
- Kanaal en watervlakken
- Opmerkelijke gebouwen

▲ François de Belle-forest, *Le grand plant et vray portrait de la Ville de Bruxelles*, (1575): detail met aanduiding van het tracé van de eerste stadsomwalling, de Zenne en de dokken van de binnenhaven.

INLEIDENDE NOOT

Deze brochure gidst je te voet of met de fiets langs de overblijfselen van de eerste omwalling van Brussel.

De eerste stadsomwalling van Brussel dateert uit de 13e eeuw. Het traject omsluit de verschillende polen die de stad hebben gevormd: het hertogelijk paleis op de Coudenberg, de handelshaven aan de Zenne en de Sint-Michiels- en Goedelekathedraal, en bepaalt mee de definitieve structuur van het stadscentrum. Aangezien de walmuur nooit systematisch ontmanteld werd, integreerde het stadsweefsel beetje bij beetje zijn structuur. Vandaag bestaan hier en daar nog materiële overblijfselen van de omwalling. Elders verwijzen slechts de vorm van een plein of een straatnaam naar de vroegere aanwezigheid van de muur.

Deze wandeling voert je in het spoor van kenners. Zij laten je de stad verkennen vanaf de oude weergang en daarbij zal geen enkel detail je ontgaan...

Historiek	4
------------------------	---

De wandelingen

Vertrekpunt: Anneessenstoren.....	16
1. Van de Steenpoort tot de Overmolenpoort.....	19
2. Van de Overmolenpoort tot de Sint-Katelijnepoort.....	29
3. Van de Sint-Katelijnepoort tot de Warmoesbroekpoort.....	36
4. Van de Warmoesbroekpoort tot aan de Treurenbergpoort.....	42
5. Van de Treurenbergpoort tot de Coudenbergpoort.....	47
6. Van de Coudenbergpoort tot de Steenpoort.....	52

▲ Het oude waterwegennet, de Zenne en haar bijrivieren.

HISTORIEK

De bouw van de stadswal in de 13e eeuw

De oorsprong van de Brusselse stedelijke realiteit wordt voortdurend ter discussie gesteld. Dat de bouw van de eerste stadsmuur evenwel een doorslaggevende stap is in de totstandkoming van de vorm van de stad Brussel, daarover is iedereen het eens. Verschillende oude ontwikkelingspolen komen in de beschermde perimeter te liggen, wat hun belang bevestigt: het hertogelijk paleis op de Coudenberg, de handelshaven aan de Zenne en de kapittelkerk Sint-Michel-en-Goedele. Een deel van de pas ontluikende wijken worden in de versterkte perimeter opgenomen, terwijl een ander deel zich *extra muros* verder ontwikkelt: nl. de westelijk gelegen buitenwijk in de richting van Molenbeek en de zuidelijke buitenwijk naar Sint-Gillis toe. De eerste omwalling omsluit een gebied van ongeveer 80 ha in een perimeter van 4 km. Zowel binnen als buiten de muren worden zowat de helft van de verkeersassen en vaak ook verkavelingen bepaald door de inplanting van de onderdelen van de versterking (gracht en walmuur, torens, poorten en sluippoorten). De eerste omwalling heeft een sterk structurerende rol gespeeld in de stadsvorm van Brussel.

▲ Detail van een 16e-eeuws schilderij met de voorstelling van het gedeelte van de eerste stadsomwalling tussen de Treurenberg en de Coudenberg.

Tracé en datering

Het tracé getuigt dus van deze specifieke keuzes, maar houdt ook rekening met de topografische eigenheden van het Brusselse landschap: enerzijds is er een hoogteverschil van bijna 40 m tussen het niveau van de Zenne en dat van de Coudenberg, anderzijds snijden scherpe valleitjes door de oostelijke helling van de Zennevallei (Coperbeek, Ruysbroek, Rollebeek). Het ontbreken van duidelijke en gedetailleerde historische of archeologische bronnen maakt de nauwkeurige datering van het monument erg moeilijk. Het bouwproces verloopt in meerdere opeenvolgende etappes en duurt verscheidene decennia. Alleszins wordt het project vermoedelijk ten tijde van Hendrik I, hertog van Brabant (1190-1235) opgestart, maar nog niet afgewerkt. Vandaar dat de eerste Brusselse omwalling gemakkelijks halve in de 13e eeuw wordt gesitueerd.

▼ Op de achtergrond van deze portretten van *Filips de Schone* en *Johanna van Castilië* (einde 15e eeuw) herkennen we respectievelijk de eerste en de tweede stadsomwalling.

▲ *Panorama van Brussel door A. Van Den Wijngaerde (1552).*

Bouwprincipes

De eerste omwalling behoort tot een type van versterking dat in onze gebieden zeer verspreid is: de walmuur op bogen in een aarden wal. Het is een constructie in aarde en steen. De complexe structuur ervan is van buitenaf haast niet zichtbaar. Hij is uitermate resistent tegen bressen, bv. bij de bouw van loopgraven. De fundering op bogen betekent bovendien een materiaalbesparing ten opzichte van de doorlopende fundering. Deze zou trouwens de cohesie en de stabiliteit van de aarden wal verzwakken. Het feit ten slotte dat de aarden wal al bestond, verantwoordt eveneens het gebruik van een funderingstechniek die gewoonlijk voor slechte bodems voorbehouden wordt.

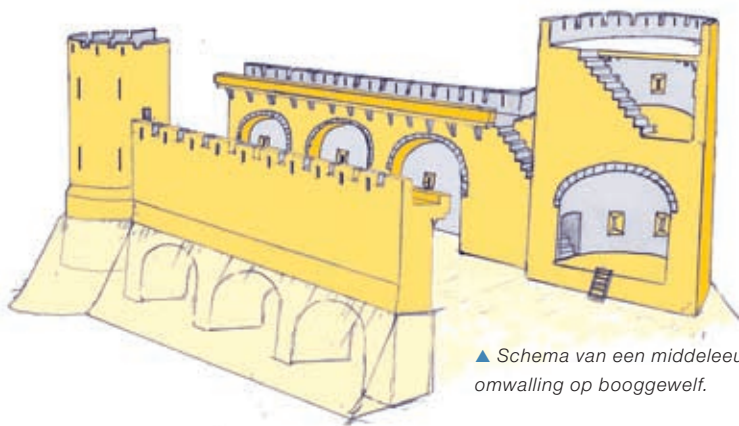
De stenen van het metselwerk worden uitsluitend door middel van kalkmortel bijeengehouden. Het gaat om lokaal gewonnen Lediaanse of Brusseliaanse zandige kalksteen. De steenbanken worden trouwens ontdekt tijdens het graven van de grachten in de oostelijke helling van de vallei. Er zijn alleszins bewijzen van de aanwezigheid van middeleeuwse steengroeven op het Brusselse grondgebied en van latere ontginningen in de omliggende dorpen. De bewaringstoestand van de overblijfselen laat een studie van de kaptechnieken bijna niet toe. Het metselwerk van de opstand blijkt echter verzorgder dan dat van de funderingen. Zo wordt bij de bovenste bogen een houten boogbekisting gebruikt, terwijl de bogen van de funderingen blijkbaar gewoon op de daartoe bestemde grond worden geplaatst. Ook de schietgaten in de walmuren en in de torens worden met bijzondere aandacht uitgevoerd. Daar bij dit type materiaal zelden grote stenen worden gekapt, worden de enkelvoudige lintelen vervangen door boogsegmenten.

De walmuren

Van zodra het tracé vastligt, start de eerste bouwphase: een gracht wordt gegraven en met de uitgegraven grond wordt een aarden wal parallel met de gracht opgehoogd aan de stadskant. Al vanaf de eerste fase kan de versterking als dusdanig worden gebruikt, eventueel met toevoeging van elementen in hout. De gracht is minstens 10 m breed en loopt in het lageregelegen stadsgedeelte, voornamelijk op de linker-oever van de Zenne, op natuurlijke wijze vol water. De helling is er vochtig en soms drassig. In hoger gelegen stukken is hij droog en zanderig. Hoe vochtiger of hoe meer gevuld met water, hoe sterker het verdedigende karakter van de gracht.

▲ Schema van een middeleeuwse omwalling op booggewelf.

▲ De bovenste weergang, Villersstraat.

Tijdens de tweede fase wordt op de helling een stenen muur gebouwd die op regelmatige afstanden onderbroken wordt door een toren. De fundering bestaat uit gemetselde, vierhoekige pijlers van 2 m breed die op een tussenafstand van 4 m van elkaar staan en via bogen met elkaar verbonden zijn. De diepte van elke funderingspijler wordt bepaald door de aard van de bodem. De torens worden eerst gebouwd, daarna komen de bogen, die ertegen steunen. De walmuren tellen twee circulatie- en verdedigingsniveaus boven elkaar. De onderste weergang op de aarden wal geeft toegang tot de schietgaten, die zich telkens op 6 m van elkaar bevinden. Dezelfde funderingspijlers met tussenbogen waarop de muur steunt, dragen ook massieve steunberen, met elkaar verbonden via grote bogen. Deze schragen een bovenste weergang. De borstwering met kanteelbekroning steekt ongeveer 7 m boven de wal uit, die zelf al 4 m hoog is. Ter verdediging is er ook een schietgleuf in elke merloen.

De torens

De torens staan op gemiddeld vijftig meter van elkaar. Op die manier kunnen de verdedigers de naderende aanvallers 'verwelkomen' met een kruisvuur. De torens hebben een hoefijzervormig grondplan. De afgeronde zijde steekt uit voorbij de buitengevel van de walmuur, terwijl de twee benen aan de binnenkant van de muur tot voorbij de lijn van de steunberen lopen. De muren zijn ongeveer 2,50 m dik. Zij zijn dieper ingeplant dan de walmuren. De funderingen worden niet onderbroken en staan los van de funderingsbogen. De opstand van de torens telt drie bouwlagen. De eerste is een zaal met halfkoepelgewelf die via een groot rondboogvenster op de stad uitkijkt en die overeenkomt met de onderste weergang van de walmuur. Deze zaal heeft drie schietgaten, eentje centraal en twee voor de dekking opzij. Twee muurtrappen voeren van deze bouwlaag naar de bovenste weergang. De tweede bouwlaag wordt gevormd door een zaal zonder gewelf, maar met drie schietgaten op dezelfde plaats als in de eerste zaal. Twee deuren bieden rechtstreeks toegang tot de bovenste weergang. In het bovenste gedeelte van de toren bevindt zich een laatste verdedigingslaag, beschermd door een borstwering die op dezelfde wijze van kantelen is voorzien als de walmuur. Wellicht voerde een stenen trap van de tweede zaal naar deze hoogste bouwlaag.

▲ Schietgaten in de toren van het Paleis voor Schone Kunsten, halfkoepelgewelf in de Anneessenstoren, gewelf, deuren uitgevende op de weergang en de trap van de Villerstoren.

De poorten

De omwalling dient hier en daar te worden onderbroken om de voornaamste toegangswegen – verkeerswegen en bevaarbare waterlopen – de stad binnen te laten. Deze onderbrekingen moeten beperkt blijven en door een andere vorm van versterking worden gecompenseerd. Daarom worden stadspoorten gebouwd. Ter hoogte van de poorten wordt de aarden wal onderbroken over de breedte van de poort. Boven de gracht komt een ophaalbrug. De poort wordt gevormd door twee torens aan weerskanten van een doorgang voor karren van enkele meter breed. Het gewelf boven deze smalle doorgang leunt tegen de twee torens en schraagt een zaal die in verbinding staat met de bovenste verdiepingen van de torens. De doorgang is voorzien van houten deuren, vermoedelijk een valhek, en misschien van schietgaten of moordgaten. Aan de stadzijde worden deze elementen aan het oog onttrokken door een homogene muur. De poorten bieden eveneens rechtstreeks toegang tot de bovenste weergang van de walmuur.

▲ Potloodtekening op papier van de Steenpoort omstreeks 1709 en aquarel met de opstand van de Coudenbergoort omstreeks 1760.

De belangrijkste arm van de Zenne kruiste de omwalling onder een brede, dubbele brugboog met een centrale pijler die op de bedding van de rivier stond. Lichte boten met weinig diepgang konden hier dus door. De bogen vormden tegelijk een brug voor de weergang, die hier vermoedelijk ook aan de binnenkant gesloten en overdekt was. Een gelijkaardige constructie, zij het wat kleiner, kan ook over de zijarm van de Zenne hebben gestaan. Er bestaat vrij grote zekerheid over het feit dat de omwalling echter onderbroken wordt op de plaats waar de Zenne de stad opnieuw verlaat. Niettemin ligt de rivierdoorgang ter hoogte van de omwalling op schietafstand vanaf een stadspoort op de linkeroever en vanaf een toren op de rechteroever, vanwaar hij dus wordt bewaakt.

▲ Detail van het plan van François de Belle-Forest (1575): centraal de Coudenbergpoort.

Naast de hoofdwegen zullen ook kleinere wegen, die vaak al bestonden voor de bouw van de omwalling, aanleiding geven – vanaf het begin of in een later stadium – tot de bouw van sluippoorten, meestal in de schaduw van een toren die ze kon verdedigen. In de teksten worden zij *wycket* genoemd. Dankzij deze sluippoorten is contact mogelijk tussen de wijken binnen de omwalling en die erbuiten.

▼ Detail van het plan van François de Belle-Forest (1575): centraal de Sint-Katelijnepoort; links het laatste dok van de binnenhaven; rechts de Oude Graanmarkt.

Ontdubbeling en behoud tot de 16e eeuw

Het voortbestaan en de ontwikkeling van wijken en religieuze inplantingen buiten de eerste omwalling vanaf de 13e eeuw leidde tot het ontstaan van vooruitgeschoven verdedigingslijnes, vooral op de linkeroever van de Zenne. Deze 'kleine stadswallen' ontstaan ten laatste in het begin van de 14e eeuw en zijn vandaag nog zichtbaar in het tracé van de Zespenningenstraat, de Papenvest, de Varkensmarkt en de Vaartstraat. Deze kleine stadswallen bestonden uit een gracht met aan de binnenkant een aarden wal, zonder stenen walmuren en torens evenwel. Toch werden er twee poorten opgetrokken, meer bepaald de Verloren Cost-poort ter hoogte van de Vlaamse steenweg en de Kleine Lakensepoort ter hoogte van de Lakensestraat. In 1357 ten slotte start de bouw van de tweede omwalling van Brussel met een perimeter van 8 km. De eerste omwalling verliest definitief haar rol van eerstelijnsverdediging.

Ondanks de bouw van de tweede omwalling blijft de eerste operationeel, zoals blijkt uit de ordonnanties tot regeling van het gebruik van muren en grachten (15e eeuw). Enkele bijkomende doorgangen worden toegestaan, maar blijven zeldzaam. De eerste stadsplannen in de 16e eeuw tonen dan ook een stadsmuur met nog volledig bewaarde muren, grachten, torens en poorten. De torens krijgen vaak een bestemming die de toevoeging van een dak of zelfs van een extra overdekte verdieping nodig maakt. Het behoud van de omwalling vloeit voort uit haar rol als eventuele tweedelijnsverdediging in geval van aanval en gedeeltelijke inname van de stad, maar ook uit de andere functies van de omwalling, met name als middel voor de burgerbescherming en de stadspolitie om te waken over de veiligheid in de stad.

▼ Omstreeks 1905 werd het gedeelte van de walmuur in de Alexianenstraat opgenomen in het 18e en 19e-eeuwse stadswaerf.

▲ *De Matthieutoren steekt, net zoals de spits van het Stadhuis, uit boven de constructies aan de Warandeborg, omstreeks 1900.*

De stadswal wordt beetje bij beetje opgenomen in het stadsweefsel en tenslotte herontdekt (16e – 20e eeuw)

Als gevolg van allerlei maatschappelijke fenomenen slinkt de nood om de eerste omwalling operationeel te houden. De Brusselse maatschappij evolueert immers op politiek vlak vanaf de 15e eeuw, Brabant wordt geïntegreerd in het veel ruimere geheel van de Bourgondische en daarna van de Spaanse Nederlanden, de wapentechniek evolueert en wachtposten worden in nieuwe hoge gebouwen opgesteld. Bovendien gaat men die weinig doorlaatbare scheiding dwars door de stad steeds meer als een remmende factor beschouwen in bepaalde stedenbouwkundige ontwikkelingen. De bouw van een nieuwe binnenhaven in de stad die met het zeekanaal in verbinding staat, maar die zich tussen de twee omwallingen bevindt, is hiervan een voorbeeld. Daarbij komt nog dat deze grote stedenbouwkundige projecten en de noodzaak om deze vestingwerken tijdens de troebele jaren van de Godsdienstoorlogen te moderniseren bijzonder geldverslindend zijn. De stedelijke overheden beslissen op basis van dit laatste gegeven tot de verkoop over te gaan van een deel van de zowat 20 ha die de oude vestingen in het stadscentrum innamen. Op een ander gedeelte, dat voor de verbetering van de openbare ruimte bestemd wordt, verdwijnen meerdere poorten en sluippoorten, worden bepaalde wegen verbreed of worden pleinen aangelegd op gedempte grachten.

De gronden van de eerste omwalling die aan particulieren of aan instellingen waren overgedragen, worden nu als dusdanig verkocht. De kopers worden dus de eigenaars van grachten, torens en walmuren; zij moeten wel zelf de noodzakelijke afbraak- en grondwerken uitvoeren om hun goed in gebruik te kunnen nemen. In de meeste gevallen vormt de walmuur de grens tussen de kavels die naar de wegen *extra muros* enerzijds en die naar de wegen *intra muros* anderzijds zijn georiënteerd. De muur van de eerste omwalling wordt dus een mandelige muur tussen twee eigendommen. Vele omwonenden van de omwalling of van de grachten kunnen hun bestaande eigendom uitbreiden met de gronden die ze zo verwerven. Verschillende kloosters zijn in dat geval. In de bovenstad fungeren vele walmuren door hun plaats in het wisselende reliëf als steunmuur tussen twee verschillende bewoningsniveaus.

▲ De Anneessenstoren gezien vanuit de tuin van een eigendom gelegen in de Rollebeekstraat, omstreeks 1905.

De verkoop van de terreinen van de omwalling leidt in sommige gevallen dus snel tot de afbraak ervan zodat op die plaats nieuwe bouwwerken kunnen komen. In andere gevallen leidt het tot de – zij het gedeeltelijke – bescherming van de muur, wegens zijn rol als perceelbegrenzer. In sommige wijken is de huidige perceelsgewijze indeling trouwens rechtstreeks het gevolg van de inplanting van de constructies in de 16e en 17e eeuw, waarvan sommige bovendien nog steeds bestaan. Hierdoor konden zeer vele overblijfselen van torens en stukken van walmuren van de eerste omwalling tot in het begin van de 20e eeuw blijven bestaan.

Tijdens de grote moderniseringswerken van de stad (einde van de 19e eeuw – einde van de 20e eeuw) worden alsnog vele overblijfselen van de 13e-eeuwse wal vernield. Tegelijk zet een steeds sterkere publieke opinie het beleid aan tot behoud en bescherming. De overblijfselen van de eerste omwalling liggen vandaag verspreid over de stad en worden alle zo nauwkeurig mogelijk op de archeologische kaart aangeduid.

DE WANDELINGEN

VERTREKPUNT: ANNEESSENSTOREN

 [Afspraak op de Keizerslaan 36.](#)

[Ontdek de buitenkant van de Anneessenstoren.](#)

De Anneessenstoren

Origineel telde de eerste omwalling een vijftigtal torens. De Anneessenstoren is een van de vier die volledig bewaard bleven. Hij dankt zijn naam aan de deken van de bouwvakkersgilde, François Anneessens. Deze zou hier gevangen gezeten hebben tot zijn terechtstelling in 1719. Hij had, samen met andere gildeleden, geweigerd zich te onderwerpen aan de nieuwe regels voor vakgenootschappen. De toren stond in die periode via een gemetste gang op de weergang in verbinding met de vlakbij gelegen *Steenpoort*, die vanaf de 16e eeuw als staatsgevangenis dienst deed.

Historici en archeologen hebben vanaf het einde van de 19e eeuw overblijfselen van de toren en van de aanpalende omwalling opgemerkt in verschillende huizen in de voormalige *Goudstraat* en *Steenpoortestraat*. Deze huizen werden afgebroken in het kader van het onteigeningsplan voor de aanleg van de Noord-Zuidverbinding die onder de huidige Keizerslaan door loopt. Tijdens deze afbraakwerken werden de overblijfselen van de omwalling bewaard en ontdaan van latere toevoegingen. In 1967 werden zij gerestaureerd en in 2006 ten slotte gereinigd en verstevigd.

Het gaat om een uitzonderlijke toren, want waar hij staat vormt de omwalling een haast rechte hoek alvorens de helling af te lopen naar de Zennevallei. Deze op het 4 km-lange tracé unieke topografische situatie doet de toren zowel qua afmetingen als qua vorm van de algemene beschrijving van de torens afwijken (zie blz.8).

Zo staan de schietgaten van de eerste en van de tweede bouwlaag niet netjes boven elkaar geschikt, maar eerder lukraak, en telt de eerste bouwlaag vijf schietgaten in plaats van drie; dit alles met het oog op een optimale verdediging, die ongeveer 245° moet bestrijken in plaats van 180° in de klassieke torens. De bovenste bouwlaag was oorspronkelijk een niet-overdekt platform, maar werd – vermoedelijk in de 16e eeuw – opgehoogd met bakstenen en overdekt met een kegelvormig dak. Het semi-acht-hoekige aanpalende torentje dateert vermoedelijk uit diezelfde periode.

Een stuk van de walmuur tegen de toren vangt de afdaling naar de benedenstad aan en is ruim 10 m hoog. Door de topografische evolutie van de stad is de aarden wal hier verdwenen en is dus het metselwerk van de funderingen zichtbaar. Oorspronkelijk waren de twee bogen met een atypische vorm, de twee ruw gemetselde pijlers en een deel van de iets bredere voet van de toren ingegraven in een aarden wal. Die reikte tot aan de basis van de verbreding van het metselwerk aangegeven door de dubbele laag op 45° afgekante stenen. Enkel de opstand van de walmuur met de openingen op twee niveaus, de schietgaten in de eerste bouwlaag en de kantelen van de tweede bouwlaag kwamen boven de aarden wal uit. Een interessant detail is dat de stenen blokken ter hoogte van de schietgaten horizontaal werden geplaatst om een mooi verticaal schietgat te bekomen. De hellingsgraad van de rest van het metselwerk volgde echter de natuurlijke helling van het terrein en werd regelmatig gecorrigeerd door de inlassing van een schuin uitlopende metsellaag.

 [Ga naar de andere kant van de vestingmuur](#)

Vanaf de stadskant is de hele structuur van de constructie van de walmuur duidelijk zichtbaar. De buitenste helft van elke funderingspijler schraagt de eigenlijke muur, de binnenste helft de grote bogen die de steunberen vormen en waarover de bovenste rondgang loopt. Deze steunt tegelijk op draagstenen en is dus wat breder. Het verschil in afwerking van het metselwerk en in grootte van de steenblokken toont duidelijk de grens tussen fundering en opstand.

Aan deze kant zijn nog meer bijzonderheden zichtbaar. Enerzijds vormt het stuk walmuur dat van de benedenstad komt een stompe hoek (115°) met de muur die links parallel met de laan voortloopt, waardoor de opening van de toren naar de stad smaller is dan bij een klassieke toren waar de twee stukken walmuur op dezelfde as liggen. Tegelijk wordt de vorm van het stenen gewelf samengedrukt en ontstaat een spitsboog, daar waar de klassieke torens een rondboog hebben.

Anderzijds is de linkse walmuur zowat een meter hoger dan het rechterstuk, wat erop wijst dat deze toren, net als vele andere, de reliëfveranderingen opving. Een gestaag hellende walmuur had een dergelijk niveauverschil niet kunnen compenseren. Vandaar dat de bovenste weergang van de linkse walmuur via een muurtrap met de bovenste zaal in verbinding staat, terwijl de bovenste rondgang van de rechtse walmuur zich op hetzelfde niveau bevindt als deze zaal. Ten slotte is de bovenste

zaal hoger dan in klassieke torens als gevolg van het ongelijke niveau van de walmuren. Zij heeft een stenen gewelf die de derde bouwlaag tot een haast rond platform maakt. Van de beschermende gekanteelde borstwering is het bovenste deel verdwenen tijdens de ophoging in baksteen. Deze derde bouwlaag was rechtstreeks toegankelijk vanaf de bovenste weergang aan de linkerkant en via een trap aan de rechterkant die nadien in het torentje werd verwerkt.

◀ De Anneessenstoren in 1902, voor zij zichtbaar werd gemaakt en werd gerestaureerd.

I. VAN DE STEENPOORT TOT DE OVERMOLENPOORT

 Ga op de middenberm van de Keizerslaan staan, tegenover de Anneessenstoren

De *Steenpoort* lag precies in de aslijn van de *Hoogstraat*, een oude, middeleeuwse weg naar het platteland ten zuiden van Brussel. Een dubbele lichtlijn naast een markering in hardstenen tegels in het verlengde van de walmuur die op de Anneessenstoren aansluit, geeft aan waar de *Steenpoort* precies stond. De eerste omwalling scheidde hier bij haar constructie de stadsperimeter *intra muros* van Kapelle, een bloeiende buitenwijk waar voornamelijk arbeiders van de lakenhandel, wevers en vollers leefden. De *Kapellekerk* met haar vandaag barokke klokkentoren was op dat moment in volle herbouw.

Vanaf het einde van de middeleeuwen werd de *Steenpoort* als gevangenis ingericht. Voornamelijk tijdens de Godsdienstoorlogen van het einde van de 16e eeuw deed ze als dusdanig intensief dienst. Op oude gravures zien we dat de schietgaten intussen tot vensters met hekwerk zijn verbouwd. In 1759 werd de poort afgebroken om het verkeer in het stadscentrum te versoepelen. De laatste overblijfselen zijn verdwenen tijdens het interbellum, bij de bouw van de spoorwegtunnel die het Noord- en het Zuidstation met elkaar verbindt en waarop de Keizerslaan werd aangelegd. Voorbij de *Steenpoort* loopt het tracé van de walmuur in de richting van het westen.

◀ De gevangenis in de *Steenpoort* voorgesteld in een kroniek uit de 17e eeuw.

De stoep van de Keizerslaan naar het zuiden volgen, rechts afslaan in de Cellebroersstraat.

Rechts tegen de **Cellebroersstraat** bevindt zich het **Dinantplein**. Het is gelegen in het valleitje van de Rollebeek, die de gracht van de eerste omwalling vormde. Op het einde van de 17e eeuw werd de gracht gedempt tijdens stedenbouwkundige werken na het bombardement van Brussel door het Franse leger in 1695. In het midden van het plein – op dat moment nog *Beierenplein* – waar nu een stadsparkje ligt, stond een bouwwerk dat als kleine slagerij dienst deed, *Petite Boucherie*. In de 19e eeuw werd er een synagoge in ondergebracht en later het eerste Brusselse ‘Volkshuis’. In 1956 werd het afgebroken.

De Cellebroersstraat volgt het tracé van de weg langs de gracht van de eerste omwalling. Zij dankt haar naam aan de broeders Alexianen of Cellebroeders, die zich hier aan de zuidkant vestigden in de 14e eeuw. De huidige hospitalen op de nummers 35-45 en 9-33 getuigen nog van die periode.

Toren en walmuur van de Alexianen

De **Sint-Jorissite** in de Cellebroersstraat **16b** biedt een uitzonderlijk zicht op het langst bewaarde stuk van de eerste omwalling. Het geeft een idee van de omvang van het bouwwerk en van het imposante karakter dat het tijdens de middeleeuwen moet hebben gehad. De zogenaamde Villerstoren en de twee aanpalende stukken van de walmuur werden in het begin van de jaren 1960 gerestaureerd door stadsarchitect, J. Rombaux. In die jaren werd ook het college heropgebouwd door architect L. Van Mechelen. Het college bevindt zich in een voormalige badgebouw van het begin van de 19e eeuw, dat op zijn beurt gebruik maakte van de gebouwen van de ‘Grand Serment des Arbalétriers de Saint-Georges’. Sinds 1388 gebruikte deze schuttersvereniging dit deel van de gracht – *Droogeheergracht* genaamd – van de eerste omwalling voor schietoefeningen. Het bogenfunderingssysteem van de walmuur is duidelijk zichtbaar. Enkele schietgaten in de zware muur werden verbreed tot vensteropeningen voor de huizen die aan de buitenkant tegen de muur zijn gebouwd, en met rode baksteen dichtgemetseld. De metsellagen volgen de natuurlijke helling van de vallei van de Rollebeek naar de Zenne. Enkel het metselwerk van de funderingen, de boord rond de schietgaten en de toren is horizontaal. De gekanteelde bovenkant van de toren dateert van de restauratie in de jaren 1960, waarbij men de toren haar vermoedelijke aanblik van de 13e eeuw wilde teruggeven. Opmerkelijk is de voet van de toren, opgetrokken in dikke ‘rode’ blokken. Het betreft ijzerhoudende zandsteen, vermoedelijk afkomstig van een ouder gebouw, mogelijk zelfs uit de Romeinse periode.

Aan de overzijde van de straat bevindt zich een klein kunstenaarscafé, *'t Goudblommeke van Papier*. Het gaat om de nummers 53-55, een traditioneel huisje uit de 17e eeuw, dat na 1830 gedeeltelijk werd herbouwd. In het begin van de 20e eeuw opende hier een artistiek cabaret, dat in de jaren 1920 tot de ontmoetingsplaats bij uitstek uitgroeide van de surrealistische Brusselse schilders en schrijvers. Het estaminet is nog

steeds de trefplaats van dichters, toneelspelers, liefhebbers van Brussels erfgoed en folklore. De drie achter elkaar liggende zalen ademen een zeer aparte charme en sfeer, met tal van objecten, oude foto's, collages, citaten... die getuigen van de intellectuele gesprekken en artistieke uitwisselingen die er hebben plaatsgevonden.

 [Terugkeren in de Celebroersstraat en links het Dinantplein oplopen, in de richting van de Dinantstraat](#)

Aan het Dinantplein stond oorspronkelijk een geheel van uniforme woningen in barokke stijl die getuigen van de vernieuwde opvatting inzake stadsaanleg omstreeks 1700. Enkel het **nr. 29** in de **Dinantstraat**, op de hoek met de Villersstraat, blijft over.

Het werd in 1982 volledig gerestaureerd. Op dat ogenblik bleek duidelijk dat de gemeenschappelijke muur tussen dit huis en het huis ernaast, dat in 1970 werd heropgebouwd, gevormd wordt door de 13e-eeuwse walmuur. Bij de heraanleg van de weg werd het tracé van de omwalling dan ook door middel van hardstenen tegels gemarkeerd. Archeologische opgravingen voorafgaand aan de bouw van de constructie aan de overkant, hebben eveneens de overblijfselen van de aarden wal blootgelegd waarin de omwalling gefundeerd is.

Markeringen op de weg wijzen op een halfronde toren. De straat liep oorspronkelijk dood en voerde van het Oud Korenhuis binnen de omwallingen naar deze toren. Pas op het einde van de 17e eeuw werd de toren met de grond gelijk gemaakt en de gracht gedempt om de basis te vormen voor de straat en het Dinantplein. Tegelijk ontstond een bijkomende openbare doorgang door de 13e-eeuwse omwalling.

 In de Dinantstraat links afslaan, de Villersstraat in

Walmuur en toren in de Villersstraat

Het eerste stuk van de **Villersstraat** loopt parallel met de omwalling *intra muros* en maakte deel uit van hetzelfde ontwerp van stadsaanleg van het einde van de 17e eeuw als het Dinantplein. Op het terrein langs de omwalling en langs de aarden wal zelf kwamen in het begin van de 18e eeuw kleine huisjes tegen de walmuur. Bij die

gelegenheid werden de bovenste bogen en de weergang grotendeels vernield. De schietgaten werden tot vensters verbouwd en de toren zelf onderging dezelfde wijzigingen. In de jaren 1960 werden deze kleine huisjes tussen de Villerstoren en de Dinantstraat het ene na het andere afgebroken, zodat de overblijfselen van de walmuur, gerestaureerd door stadsarchitect J. Rombaux, bloot kwamen te liggen. Onder aan de walmuur is het bovenste stuk van de funderingsbogen zichtbaar. De gemetste pijlers die de weergang ondersteunen, zijn zeer onvolledig. Een enkele boog werd volledig gerestaureerd, net als het begin van de trap die vanaf de toren naar de weergang loopt. De schietgaten werden eveneens gerestaureerd, net als de gekanteelde borstwering van de walmuur en de laatste bouwlaag van de toren. Tijdens de renovatie van het industriegebouw Coloprint, voorbij de Villerstoren, kwamen in de jaren 2000 de overblijfselen aan het licht van een ander stuk walmuur. Vensters kwamen door de eeuwen heen in de plaats van de schietgaten en zijn vandaag dichtgemetseld. Dit gedeelte walmuur wacht nog op restauratie.

Het tweede stuk van de **Villersstraat** staat loodrecht op het eerste in de aslijn van de toren en komt overeen met de vroegere steeg die aanvankelijk de enige toegang tot de toren uitmaakte. Op het einde van de straat, aan de rechterkant, staan twee gebouwen uit het einde van de 17e eeuw: het **nr. 6** (1700) en het **nr. 2-4** (1696). Het **nr. 27** in de **Eikstraat**, aan de overkant, dateert eveneens uit deze periode. Schilder Ph.-Ch. Schott kocht deze voormalige herberg St.-Jan de Doper en restaureerde haar een eerste keer in 1942. Een tweede restauratie volgde in 1988. In de zijgevel zit een steen bewaard met als opschrift het katholieke monogram IHS en het jaartal 1687.

Links afslaan en de Eikstraat inlopen

De **Eikstraat** loopt *intra muros* parallel met de eerste omwalling. Op geregelde afstanden lopen ter hoogte van de torens steegjes in de richting van de muur (met name de Villersstraat). De huizen naast het **nr. 27** hebben alle een 17e-eeuwse traditionele kern, maar werden in de 19e eeuw verbouwd. Het nummer **23-25** heeft nog zijn puntgevel, waarvan de trappen in 1875 werden afgevlakt, terwijl de nummers **21** en **19** aan de neoklassieke typologie werden aangepast met een dak dat parallel loopt met de straat. Aan de overkant van de straat, ter hoogte van de nummers **18 tot 22**, ligt het voormalig Provinciaal Paleis van Brabant, vandaag de zetel van het Brussels Parlement.

Walmuur 2

Het ‘Huis van Folklore en Tradities’ van de stad Brussel vormt de hoek met de steeg **Rozendaal**, die naar een van de waltorens voert die intussen verdwenen is. De walmuur daarentegen bestaat nog steeds (niet te bezichtigen) en vormt de gemene muur tussen de schoolgebouwen van de ‘Sint-Jorissite’ in de Cellebroersstraat en die van het voormalige ‘Athénée royal Jules Bordet’ waar nu het Koninklijk Conservatorium gehuisvest is, in de **Eikstraat nr. 13-17**.

Lager in de **Eikstraat** bevindt zich tussen het **nr. 11** (voormalige prefectswoning van het naburige Atheneum – 1887) en het **nr. 9** (neoklassieke woning – 1849) een tussenruimte die van het ene rooiplan op het andere steeds is blijven bestaan en die wijst op een vroegere steeg, een toegang tot een van de waltorens die vandaag verdwenen is.

De oude 17e- en 18e-eeuwse herenhuizen ertegenover hebben nu een andere bestemming. Het **nr. 10** is een voormalig herenhuis, waar in het midden van de 18e eeuw de kantoren huisden van F.-G. von Sickenhausen, directeur-generaal der posterijen in de Oostenrijkse Nederlanden. De stad Brussel verwierf het in 1919 voor protocolaire diensten en public relations (‘Patriciërshuis’). Het **nr. 8** is het voormalige Hotel de Visscher de Celles uit de 17e eeuw. De stad Brussel kocht het aan in 1864. Nadien werd het bestemd voor de gasdienst (‘Hôtel du Gaz’). In 1958 vond een grondige restauratie plaats o.l.v. stadsarchitect J. Rombaux.

Op het einde van de Eikstraat staat het zeer beroemde **fonteinje van Manneken Pis**. Het beeldje is een vrije kopie uit het begin van de 19e eeuw van het beeld van J. Duquesnoy (1619), maar het monumentale geheel in hardsteen dateert uit het einde van de 18e eeuw. Het fonteinje wordt al vermeld in de 14e eeuw.

 Links afslaan in de Stooftstraat, daarna rechts in de Mussenstraat; de Zuidstraat oversteken

De **Stooftstraat** leidt eveneens naar een toren van de eerste omwalling, waar vermoedelijk op het einde van de 14e eeuw een sluippoort werd gemaakt om verkeer mogelijk te maken tussen de binnenstad en het stadsdeel buiten de muren ter hoogte van de linkeroever van de Zenne. Het **nr. 65**, op de hoek met de Mussenstraat, is een neoklassiek gebouw met een aantal oculi op de bovenste bouwlaag. Het is een van de overblijfselen van het Karmelietenklooster dat in 1249 *intra muros* langs de omwalling werd gesticht en in 1796 werd opgeheven.

Karmelietenklooster 3

De **Mussenstraat** ontleent haar naam aan een revolutionaire spotnaam voor de monniken, wiens klooster met name door de aanleg van de Mussenstraat werd afgebroken en verkaveld. In het **nr. 15** werden tijdens renovatiewerken in 1994 de overblijfselen ontdekt van een toren van de eerste omwalling. Ze werden uitgegraven en in het gebouw verwerkt (niet te bezichtigen). In deze toren, die in het klooster geïntegreerd was, bevond zich een kapel. Het **nr. 13** is een neoklassieke constructie uit het einde van de 18e eeuw dat in 1858 van een stucdecor in Louis-Philippestijl en van een derde verdieping wordt voorzien.

▲ Het Karmelietenklooster omstreeks 1665 op de hoek van de Stooftstraat, links, en de Lievevroubroersstraat rechts.

Voorbij de **Zuidstraat**, die eveneens doorheen gronden van het voormalige Karmelietenklooster loopt, geeft de **Gootstraat** (op het einde van de Mussenstraat) het westelijke uiteinde aan van het vroegere kloosterdomein. Het kruispunt tussen de twee straten ligt precies op de plaats van een sluippoort van de eerste omwalling, de zogenaamde *Overmolenwycket*. Zij voerde inderdaad naar de *Overmolen*-wijk, die werd gevormd door een middeleeuwse aftakking van de hoofdarm van de Zenne voor de

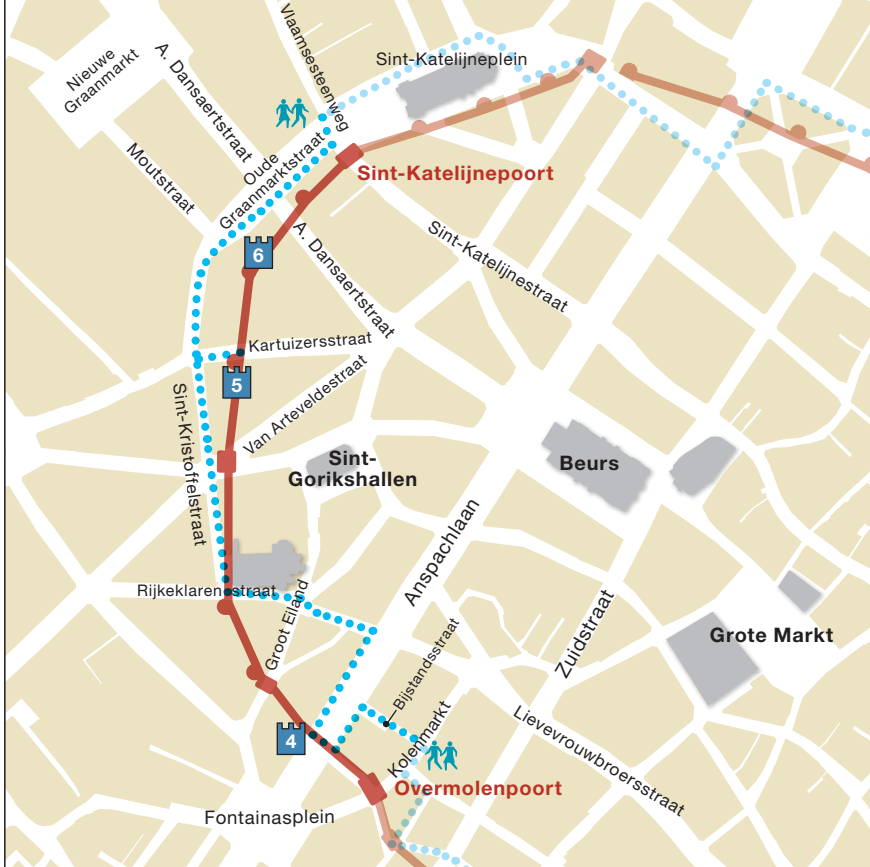
aandrijving van de molens stroomopwaarts van de omwalling. De traditionele huizen met puntgevel (**nrs. 15, 17 en 19**) in de Gootstraat en het **nr. 21** in de **Olivetenhof** lagen buiten de muren van de eerste omwalling, tegenover de sluippoort. Oorspronkelijk keek hun achtergevel rechtstreeks uit op de Zenne.

 Rechts afdraaien, in de Gootstraat, daarna linksaf de Lievevrouwbroersstraat in tot aan de Kolenmarkt

In de **Gootstraat** staan smalle, neoklassieke huizen uit het begin van de 19e eeuw. Op het noordelijke uiteinde van de straat verwijst een muurschildering (rechts) naar de plaats van het klooster dat zijn naam heeft geleend aan de **Lievevrouwbroersstraat**. Op het **nr. 1-3**, op de hoek met de Kolenmarkt, bevindt zich een gebouw in barokstijl van 1696, met commerciële benedenverdieping. In het begin van de 20e eeuw werd het aangepast voor een herenkledingzaak, 'Au Soleil'. Vandaag is het een typisch buurtcafé.

De **Kolenmarkt** was een van de voornaamste middeleeuwse assen tussen het stadscentrum en het platteland ten zuidwesten van de stad. De O.-L.-Vrouw van Goede Bijstandkerk, links, kwam in de tweede helft van de 17e eeuw – naar de plannen van architect J. Cortvrindt – in de plaats van de voormalige kapel van het St.-Jacobsgasthuis. Dit gasthuis voor reizigers werd in de 14e eeuw vlakbij de *Overmolenpoort* gebouwd, waar de straat de eerste omwalling kon kruisen en die in 1574 werd vernield. Rechts hebben meerdere traditionele huizen nog hun puntgevel.

 Rechts afslaan, de Kolenmarkt in

2. VAN DE OVERMOLENPOORT TOT DE SINT-KATELIJNEPOORT

 Links afslaan, de Bijstandsstraat in, in de richting van de Anspachlaan

De **Bijstandsstraat** getuigt van de ingrijpende verandering in het Brusselse stadscentrum op het einde van de 19e eeuw: de overwelving van de Zenne. De straat voert oorspronkelijk naar de ‘Ververshoek’, aan de rand van de Zenne, op het laagste punt van de stad. Halfweg ligt het niveau van de weg en van de gebouwen vandaag plots bijna een meter hoger, zodat enkele trapjes nodig zijn om naar de Anspachlaan te gaan. Deze boulevard ligt boven op de gewelven van de dubbele spui van de Zenne. In de jaren 1950 werd de Zenne omgeleid om plaats te maken voor de metro die nu onder de Anspachlaan loopt.

De **Anspachlaan** is de middenste van de centrumlanen die het Noord- met het Zuidstation verbinden. Het zijn brede wegen met grote gebouwen omzoomd, naar het voorbeeld van Parijse constructies in diezelfde periode (1875-1900).

Oude Spuy

In de kelders van het hotel Eurostar Grand Place (op het **nr. 159**) bevinden zich nog overblijfselen van de eerste omwalling met een dubbele boogvormige opening om toezicht te houden op de binnenkomende Zenne. Dit controlepunt is bekend als *d'Oude Spuy* (niet te bezichtigen).

▲ *De Oude Spuy in het midden van de 19e eeuw en een gedeelte van de centrale pijler vrijgelegd en gerestaureerd in 1989.*

De nummers **140 tot 158** vormen een eclectisch geheel, gebouwd in 1874-1878 door aannemer J.-B. Mosnier en architect J. Olive. Ook het complex ertegenover, de nummers **125-127**, is van hen. De gebouwen op de nummers **129-137** werden door dezelfde onderneming opgetrokken, maar naar de plannen van architect E. L'Homme.

De Anspachlaan oversteken en de Rijkeklarenstraat inlopen

De Rijkeklarenstraat werd tot het **nr. 16** aan de linkerkant en het **nr. 5** aan de rechterkant vernieuwd op basis van de aardebaan en het rooiplan van de boulevards die op het einde van de 19e eeuw werden aangelegd. Verderop heeft de straat haar oorspronkelijke, lagere configuratie behouden.

Dit eerste deel van de straat, voorheen *Verversstraat*, komt tegenover de ingang van het Rijkeklarenklooster uit in het Groot Eiland. Oorspronkelijk bevond zich hier de stadswoning van een grote Brusselse lakenhandelaarsfamilie, de 'Priemspoort'. In de 15e eeuw werd het eigendom afgestaan aan de Broeders van het Gemene Leven, die zich hier vestigden, maar er ook een school en het eerste drukkersatelier van Brussel onderbrachten. Het klooster verdween op het einde van de 16e eeuw en het eigendom werd aan de Rijkeklaren toegewezen: hun klooster in de buurt van de Hallepoort moest namelijk worden afgebroken voor de uitbreiding van de gebastioneerde versterkingen.

Het **nr. 27-29** van het **Groot Eiland** is een sterk gewijzigd overblijfsel van de kapel van het voormalige Zwartzusterklooster dat *intra muros* tegen de omwalling werd gebouwd in 1348. De kapel werd na het bombardement van 1695 herbouwd. De zijgevel heeft brede pilasters met daartussen baksteen en zandsteen.

Het gebouw op de hoek van het Groot Eiland met de **Rijkeklarenstraat** (**nr. 20**) is een overblijfsel van het voormalige Paterskwartier, ingericht in 1621 als behuizing van de biechtvaders van de zusters van het Rijkeklarenklooster. Ertegenover prijkt het belangrijkste gebouw van het complex, de **O.-L.-Vrouwkerk**, toegeschreven aan L. Fayd'herbe. Het monument, opgetrokken tussen 1665 en 1684, heeft een basilikaal grondplan en ontleent vormen aan de Italiaanse barok. De zijbeuken en de inkomtravee aan de westkant werden in de 19e eeuw toegevoegd.

Het tweede deel van de Rijkeklarenstraat werd in 1806 aangelegd, dwars door de terreinen van het intussen verdwenen klooster die bestemd waren om te worden verkaveld. De gemene muur tussen het **nr. 26** en het *Athénée Léon Lepage* ligt in de aslijn van de walmuur van de eerste omwalling. Tijdens de bouwwerken van het atheneum in 1911 stootte men op de overblijfselen van een toren. De gebouwen naast de kerk behoren tot het eigenlijke

klooster, dat in het begin van de 17e eeuw werd heropgebouwd, precies op de plaats van de eerste omwalling waarvan een gedeelte aan de Rijkeklaren was afgestaan.

De aanleg van de vrije ruimte op de hoek van de **Sint-Kristoffelstraat** vereiste de afbraak van een hoek van het klooster. Deze uitsparing kwam overeen met een voorplein voor een nog langere kerk, die ten slotte nooit werd gerealiseerd.

Rechts afdraaien, de Sint-Kristoffelstraat in tot aan de Kartuijzersstraat

De **Sint-Kristoffelstraat** dateert van 1806. Zij liep dwars door de tuinen van het vroegere Rijkeklarenklooster, die op hun beurt op de plaats van de vroegere gracht van de eerste omwalling waren aangelegd. De straat lag dus *extra muros*. Het Absaloncomplex, op de nummers **41** en **43-45**, omvatte eerst een herenhuis, pakhuizen en magazijnen van omstreeks 1900. In 2000 werd het in het kader van een groot project gerenoveerd en kreeg het een nieuwe bestemming. Op het **nr. 34** biedt een hek een uitzicht op het binnenterrein van het huizenblok van de Rijkeklaren dat in de jaren 1980 volledig werd herbouwd. Het was een van de eerste projecten van stadsrenovatie in het stadscentrum.

Aan de rechterzijde ziet men de gerestaureerde gevel van een vleugel van het voormalige klooster en achteraan het bakstenen gebouw dat in de 17e eeuw op een van de Zennearmen werd opgetrokken en als bakkerij en brouwerij van het klooster diende.

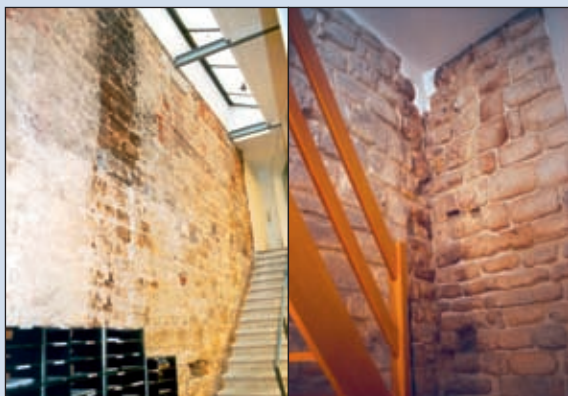

De **Van Arteveldestraat** snijdt de Sint-Kristoffelstraat in twee. Ze werd aangelegd vanaf 1874 op de drooggelegde en gedempte bedding van de 'Kleine Zenne'. De straat geeft uitzicht op het Sint-Goriksplein, waar de bijzonder mooie hallen uit het einde van de 19e eeuw nu de Stadswinkel huisvesten.

Walmuur in de Sint-Kristoffelstraat en toren in de Kartuizerstraat 5

Het tweede stuk van de **Sint-Kristoffelstraat** bevindt zich op de plaats van de voormalige Sint-Kristoffeltuin, het oefenterrein van de schuttersgilde. De muur van de eerste omwalling vormt de achterkant van het perceel van alle gebouwen aan de even kant. De walmuur is hier vaak erg goed bewaard (niet te bezichtigen). De **Kartuizersstraat** is een oude weg naar een molen *extra muros*, de *Driesmolen*, via de sluippoort *Driesmolenwyciket*. Deze poort wordt beschermd door een waltoren, waarvan nog overblijfselen zichtbaar zijn bij de ingang van het gebouw op het **nr. 42**. De aslijn van de eerste omwalling valt samen met de gemene muur tussen de nummers **23** en **21**.

 De Oude Graanmarkt uitlopen tot aan de Sint-Katelijnestraat

Overblijfselen van de walmuur (interieur Hotel Atlas) 6

De Oude Graanmarkt bevindt zich op de gracht van de eerste omwalling, die in deze buurt vanaf omstreeks 1550 gedempt werd. Op het binnenterrein achter de gebouwen aan de even kant (niet te bezichtigen) bevinden zich nog verschillende overblijfselen van de stenen walmuur. De straat draait rechtsaf en volgt hiermee de kromming van de eerste omwalling op de linkeroever van de Zenne.

Na deze bocht wordt de straat aanzienlijk breder en vormt ze een mooi plein, dat zich aanvankelijk tegenover de ingang van het klooster van de Witte Zusters bevond. Na de opheffing van dit klooster in 1787 ontstond een nieuwe wijk rond de Nieuwe Graanmarkt. De Moutstraat en de Antoine Dansaertstraat gaven uit op dit plein. Op het einde van de 19e eeuw werd de Antoine Dansaertstraat verbreed en aan beide kanten verlengd, opdat zij de centrumlanen en het Beursplein met het westelijk gelegen havengebied aan het kanaal zou verbinden. Op het einde van de Oude Graanmarktstraat bevindt zich op het nummer **2-4** een monumentaal herenhuis in klassieke barokstijl van het einde van de 17e eeuw. Het **nr. 5** ertegenover, de voormalige zetel van de kristalfabriek Val Saint-Lambert, werd ontworpen door O. Francotte in 1911. Het herbergt momenteel het Vlaams cultureel centrum 'De Markten'.

De **Sint-Katelijnestraat** is de voornaamste middeleeuwse verkeersader in de richting van het westen en van Vlaanderen. Aan het begin ervan stond ter hoogte van het **nr. 42** de Sint-Katlijnepoort. Ze werd in 1609 afgebroken, maar onlangs, bij het graven van sleuven in de weg, heeft men ze herontdekt. Zij ontleende haar

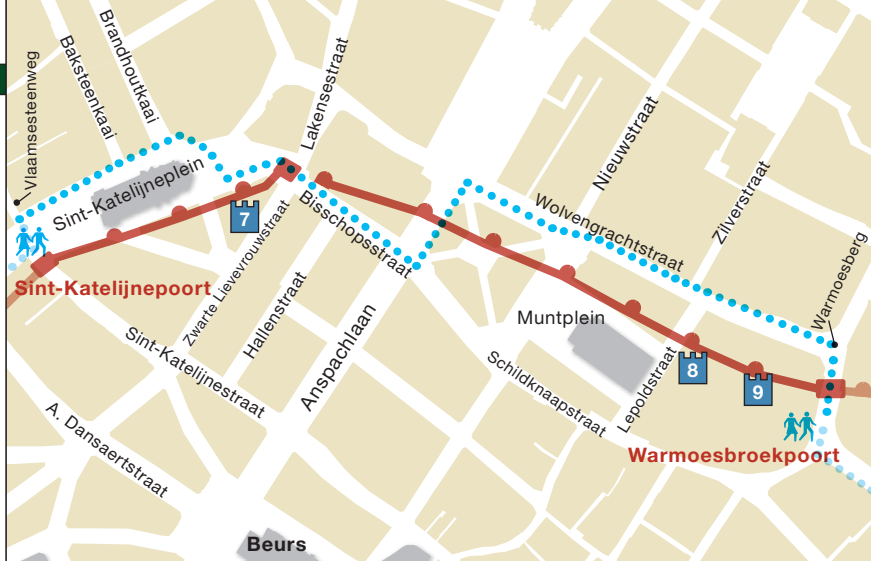
naam aan de Sint-Katlijnkerk. Deze wordt vermeld vanaf de 13e eeuw en bevond zich in deze straat, ter hoogte van de huidige nummers **37 tot 41**.

 Het Sint-Katlijnestraat oversteken, in de richting van Vlaamsesesteenweg

▲ Het klooster van Onze-Lieve-Vrouw van de Roos van Jericho omstreeks 1700 die plaats maakte voor een nieuwe wijk met als middelpunt de Nieuwe Graanmarkt.

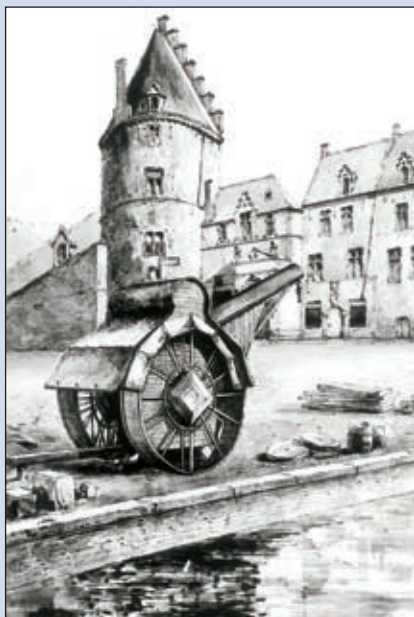

3. VAN DE SINT-KATELIJNEPOORT TOT DE WARMOESBROEKPOORT

 Langs de westkant van het Sint-Katelijneplein lopen tussen het nr. 1 en het nr. 25

Het **Sint-Katelijneplein** is nog breder dan de Oude Graanmarkt, want het bevindt zich op de plaats van het voornaamste bekken van de Brusselse haven, dat omstreeks 1850 wordt gedempt. Dit bekken dateert uit het midden van de 16e eeuw, toen de gracht van de eerste omwalling wordt verbreed en dieper uitgegraven. De traditionele huizen met de talrijke puntgevels (nummers **1 tot 10**) werden hoofdzakelijk in de 17e eeuw opgetrokken aan de vroegere *Zoutkaai*. De huizen aan de overkant, aan de vroegere *Zaadkaai*, zijn verdwenen om plaats te maken voor de machinezaal van de vroegere ‘Centrale électrique’, naar het ontwerp van architect Devreux (1901). Vandaag doet dit gebouw dienst als stedelijk cultuurcentrum (‘European Centre for Contemporary Art’). Links prijkt het enige overblijfsel uit de 17e eeuw, namelijk de klokketoren van de voormalige Sint-Katelijnkerk.

De aanblik van de zijgevel van de Sint-Katelijnkerk is bijzonder typisch voor het stedelijke landschap van de dokkenbuurt. Hij kijkt uit op de Brandhoutkaai en op de Baksteenkaai. Deze bevonden zich langs een opeenvolgende reeks van bekkens die pas in het begin van de 20e eeuw gedempt werden. Dit grootse kerkgebouw werd tussen 1854 en 1874 in eclectische stijl opgetrokken naar de plannen van architect J. Poelaert.

De Zwarte Toren

De nummers **14** tot **25** op het **Sint-Katelijneplein** (achter de kerk) palen aan het vroegere *Kraanplein*, het meest noordelijke deel van het Sint-Katelijnedok waar sinds de 16e eeuw een grote houten kraan stond voor het lossen van de schepen. De Zwarte Toren heeft stand gehouden ondanks de verbreding van de gracht in de 16e eeuw, de constructies aan de *Zaadkaai* in de 17e eeuw en de moderniseringswerken in het stadscentrum op het einde van de 19e eeuw. Hij staat aan de rand van het plein en lijkt wel een archeologisch voorwerp dat midden in de stad werd neergezet. Het is niet enkel een overblijfsel van de eerste stadsomwalling, maar ook een getuige van de verbeterde strijd tussen de verdedigers van het historisch erfgoed en de grote programma's voor stadsmoernisering. Burgemeester Charles Buls, medeoprichter van het 'Comité d'Étude du Vieux Bruxelles', heeft met de redding van de Zwarte Toren een glansrijke overwinning behaald. Het monument werd in 1888-1889 door stadsarchitect P.-V. Jamaer gerestaureerd. Het resultaat is een nieuwe interpretatie van de 16e-eeuwse toren, geprangd tussen latere bouwwerken. Naar de achterkant van de toren gaan: de zaal op de benedenverdieping en de trappen naar de weergang zijn goed zichtbaar.

▲ De Zwarte Toren en de Wolfswycket-toren lieten toe om de navigatie op de Zenne te controleren, detail uit het plan van François de Belle-Forest (1575).

Op de uithoek van het Sint-Katelijneplein, op de hoek met de **Lakensestraat**, stond de *Zwarte Poort*, de toegang tot de weg langs de linkeroever van de Zenne naar het noorden. Zij werd in 1573 afgebroken bij de aanleg van het Sint-Katelijnedok, om de toegang tot de nieuwe binnenhaven vanaf de verschillende stadswijken te verbreden.

 De Zwarte Lievrouwstraat oversteken en via de Bisschopsstraat naar de Anspachlaan gaan

De Parking 58, tussen de Zwarte Lievrouwstraat en de Hallenstraat, staat op de hoofdarm van de Zenne. In 1871 werd dit stuk drooggelegd voor de aanleg van de centrumlanen. In tegenstelling tot de plek stroomopwaarts, waar de Zenne de stad binnenkwam, liep de rivier hier naar buiten via een onderbreking in de omwalling. Bovendien konden de boten langs diezelfde opening de stroom opvaren tot aan de middeleeuwse binnenhaven. De plaats waar de rivier de stad verliet, kon worden bewaakt vanaf de Zwarte Poort op de linkeroever en de *Wolfswycket*toren op de rechteroever.

◀ Toren afgebroken bij de aanleg van Anspachlaan, omstreeks 1870.

Via de Mandenmakersbrug stak de **Bisschopsstraat** de Zenne over naar de Lakensestraat. Ook vanaf deze brug, die ten opzichte van de walmuur een beetje inspringt, konden de komende boten worden gecontroleerd en kon hen vermoedelijk, indien nodig, de toegang worden versperd door middel van kettingen. De overblijfselen van deze brug werden in 1967 ontdekt tijdens funderingswerken van het gebouw dat de hele noordkant inneemt en oorspronkelijk door het bedrijf Philips gebruikt werd.

 De Anspachlaan oversteken, links en meteen rechts afslaan, de Wolvengracht in

Tegenover de Philipstoren op de Anspachlaan bevindt zich het administratief centrum van de stad Brussel, dat dateert van 1967-1971. De **Wolvengracht** werd vanaf de 14e eeuw aan de rand van de omwallingsgracht aangelegd en ontleent er haar naam aan. Dit deel van de gracht werd *Wolfsgracht* genoemd wegens de nabijgelegen eigendommen van ene Wolf, en niet door de onwaarschijnlijke aanwezigheid van wolven. In de gracht kwam het water terecht van verschillende bronnen van het *Warmoesbroek*, een vochtig gebied op de rechteroever van de Zenne. Een sluippoort ter hoogte van de toren op de rechterberm van de Zenne werd ook *Wolfswycket* genoemd.

De voormalige bioscoop Cameo op het **nr. 10-12** is een art-decogebouw van 1925-1926, naar een ontwerp van architect G. Ide. Op het **nr. 18** staat het voormalige revuethater 'Gaîté', gebouwd in 1910-1911 naar een ontwerp van architect A. Evrard.

Het kruispunt met het Muntplein biedt rechts een mooie doorkijk naar de Koninklijke Muntschouwburg, waar vanaf de 18e eeuw de Nationale Opera huist. Links komt de Nieuwstraat uit. Zij dateert uit de 17e eeuw en is vandaag de voornaamste winkelwandelstraat van de stad. Het gebouw op het **nr. 28-30** is een bijzonder fraai appartementsgebouw uit de periode van Expo 58. Het werd ontworpen door de architecten M. Chabot en E. Cosyns. Het herenhuis ernaast uit de 18e eeuw werd in 1920 verbouwd voor het 'Crédit du Nord Belge'. De lokettenzaal is nu een restaurant.

Overblijfselen van de walmuur en fragment van de funderingen 8

Op de even kant van de straat werden enkele opmerkelijke bouwwerken bewaard. Aan de oneven kant daarentegen, die oorspronkelijk tegen de muur van de eerste omwalling werd aangebouwd, werd in een recente periode meer heropgebouwd. Wellicht zijn overblijfselen van de muur bewaard aan de achterkant van de nummers **33 tot 41**. In 2001 werd een fragment van de fundering ontdekt in het achterhuis van

nr. 25 in de Leopoldstraat. Het grootste stuk van het huizenblok dat wordt begrensd door de Leopoldstraat, de Wolvengracht, de Warmoesberg en de Schildknaapstraat komt overeen met de plaats waar vroeger het Dominicanerklooster stond, dat in 1463 *intra muros* langs de walmuur werd gebouwd.

Hoger in de straat bevindt zich het complex dat tegenwoordig door de Fortisbank wordt gebruikt, maar waarvan de gebouwen in twee fases werden gebouwd voor de Algemene Spaar- en Lijfrentekas. Het **nr. 46** met het ronde gebouw op de hoek met de Zilverstraat dateert uit 1912 en is van architect A. Chambon. Het past perfect bij het **nr. 46b** van architect H. Beyaert, dat uit 1888-1889 dateert. Het **nr. 48** is een nieuw bankcomplex, in 1946-1947 gebouwd naar de plannen van architect A. Chambon en ingehuldigd in 1953. Het gebouw wordt aan de straatkant afgesloten door een lagere vleugel met een gekromde gevel, versierd met een fries in bas-reliëf van beeldhouwer O. Jespers.

Fragment van een toren en walmuur

Bij de bouw van het hotel in 1987 op het **nr. 43-47** aan de overkant werd een stuk van de muur van de eerste omwalling afgebroken, dat nochtans in 1973-1974 werd blootgelegd en gerestaureerd. Een facsimile die het oorspronkelijke materiaal integreert, siert vandaag het atrium van het hotel. In de parking van het hotel werd wel een fragment van de toren *in situ* bewaard.

De Warmoesberg is de voortzetting naar het stadscentrum toe van de as van de Broekstraat die Brussel verbond met de noordelijk aangrenzende voorstad, het *Warmoesbroek*, dat tot aan de poorten van Vilvoorde reikte.

 [Rechts de Warmoesberg inslaan](#)

4. VAN DE WARMOESBROEKPOORT TOT AAN DE TREURENBERGPOORT

 De Warmoesberg inlopen, rechts de Stormstraat nemen
en de Berlaimontlaan oversteken

Toren en walmuur

De Warmoesberg werd versperd door de *Warmoesbroekpoort*, die in 1568 werd afgebroken. De poort dankt haar naam aan de *Warmoesbroek*-wijk, die zich tot buiten de omwalling uitstrekte en talrijke groentetuintjes omvatte. De *Warmoesbroekpoort* bevond zich ter hoogte van het **nr. 35**. De aslijn die wordt gevormd door de

grens tussen **nr. 35** en **nr. 37** komt inderdaad overeen met de omwalling. Verschillende overblijfselen van de walmuur en een toren zijn bewaard op het binnenterrein van het huizenblok, in de parking van de Nationale Bank van België (niet te bezichtigen) en op de binnenkoer van de EHSAL op het **nr. 41**.

▲ Sterk verbouwde en verhoogde toren die zich bevond op de site van de huidige Nationale Bank.

De **Stormstraat** komt uit op de **Berlaimontlaan**. Onder deze laan ligt de spoorverbinding tussen het Noord- en het Zuidstation. Bij de graafwerken van de tunnel tijdens de Tweede Wereldoorlog werden overblijfselen van de eerste omwalling blootgelegd op de plaats van het voormalige klooster van reguliere kanunnikessen van Berlaimont, dat hier in 1626 werd gevestigd. Het bevond zich ter hoogte van het **nr. 3**, waar vandaag de 200 m lange en 20 m hoge voorgevel prijkt van de Nationale Bank van België, ontworpen door architect M. Van Goethem.

 De Collegialestraat en daarna de Wildewoudstraat volgen, links rond de kathedraal

De **Collegialestraat**, die naast de zijgevel van de bank oploopt, herinnert eraan dat de middeleeuwse kapittelkerk Sint-Michiels-en-Goedele pas in 1961 kathedraal werd en samen met Mechelen de rol van aartsbisschoppelijke zetel vervult. Op de plaats van het huidige bouwwerk, dat uit de 13e tot 16e eeuw dateert, stond voordien een

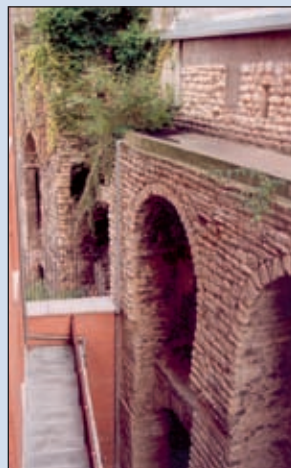
Romaans gebouw uit de 11e-12e eeuw. Tijdens archeologische opgravingen werden hiervan waardevolle overblijfselen aangetroffen, binnen zichtbaar.

De **Wildewoudstraat** loopt rond het omheinde kerkterrein. De eclectische gevel van het hotel van de gouverneur van de Nationale Bank van België op het **nr. 8-10** is een gebouw van architect H. Beyaert, opgetrokken tussen 1860 en 1878. Het gebouw neemt het eerste deel van de straat in, tot aan het kruispunt met de Bankstraat en de de Lignestraat. In het gebouw bevindt zich met name het Museum van de Nationale Bank.

De Plebaantoren en walmuur

Tegenover het koor van de kathedraal, op het **nr. 15**, bevindt zich de dekenij, een voornamelijk herenhuis uit de 16e of 17e eeuw, met een typisch traptorentje. De tuin van dit huis komt uit op een toren van de eerste omwalling, de Plebaantoren (niet te bezichtigen). Parallel met de Wildewoudstraat, aan de achterzijde van de nummers **16 tot 20**, werd door een stedenbouwkundig toeval een volledig stuk van de walmuur bewaard tussen de Plebaantoren en de Treurenbergpoort. Het is gedeeltelijk toegankelijk vanaf de Treurenberg.

▼ *De Plebaantoren en het aansluitende segment van de walmuur gezien vanuit de tuin intra muros omstreeks 1845.*

Links afslaan in de Treurenberg

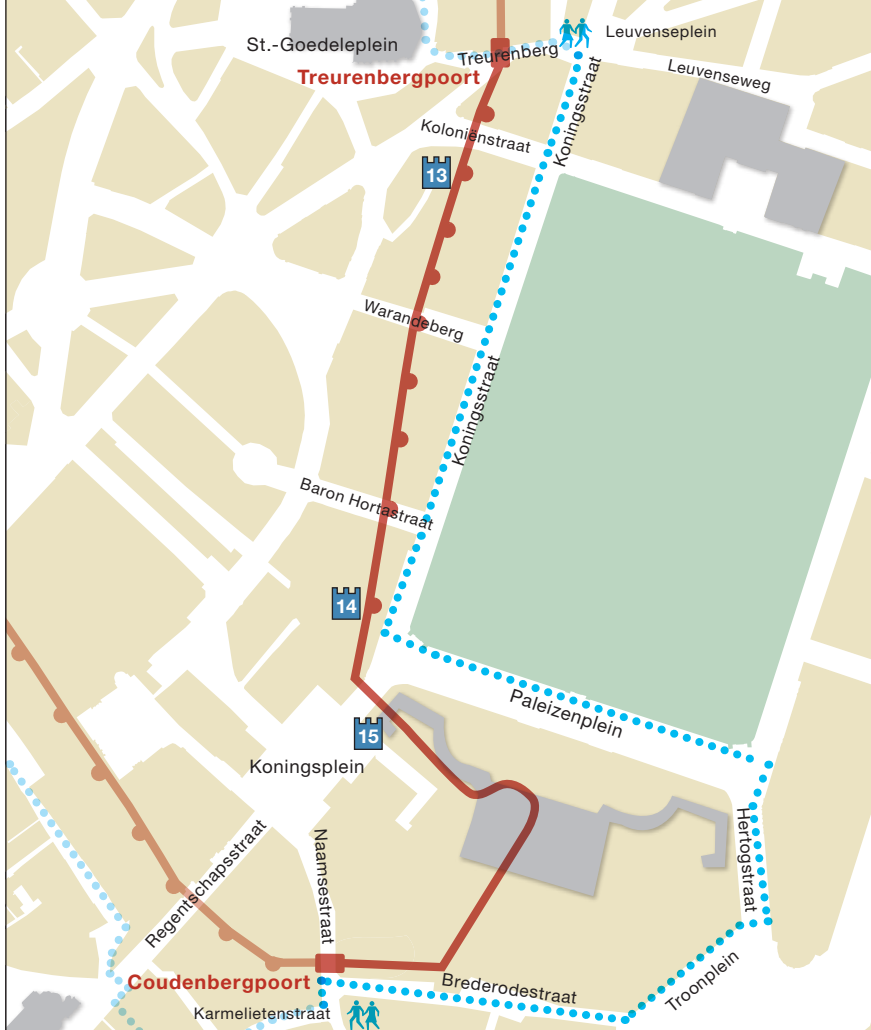
Funderingen van de Treurenbergpoort

De Treurenberg vormt *intra muros* het verlengde van de Leuvenseweg, die Brussel met de eerste hoofdstad van Brabant – Leuven – verbond. De plaats waar de Leuvenseweg de stad binnenkomt, werd gecontroleerd door de Sint-Goedelepoort. Later, als de poort in de tweede helft van de 16e eeuw staatsgevangenis was geworden, kreeg ze de naam ‘Treurenbergpoort’, verwijzend naar de jammerkreten van de gevangenen. De Treurenbergpoort werd in 1760 afgebroken. Het huidige **nr. 14** werd op een deel van de funderingen van de poort gebouwd. Deze werden in 2001 blootgelegd en zijn zichtbaar in de inkomhal van het gebouw. Het Hongaars Cultureel Centrum op het **nr. 10** is ondergebracht in een gerenoveerd gebouw dat *intra muros* tegen de walmuur aanleunt en uitkijkt op enkele tientallen meter walmuur tot de Plebaantoren. De fraai gerestaureerde huizen op de nummers **5, 7 en 9** hebben typische puntgevels uit het einde van de 17e of het begin van de 18e eeuw.

Bovenaan op de Treurenberg ligt links het langwerpige Leuvenseplein, buiten de eerste omwalling. Op het einde van de middeleeuwen werd hier de beestenmarkt gehouden.

Rechts de Koningsstraat inslaan

5. VAN DE TREURENBERGPOORT TOT DE COUDENBERGPOORT

De **Koningsstraat** maakt deel uit van het plan van de Koningswijk dat op het einde van de 18e eeuw werd getekend en in de plaats kwam van het voormalige park van het hertogelijk paleis op de Coudenberg, de *Warande*. Voor de aanleg van deze neoklassieke wijk waren grote nivelleringswerken nodig, voornamelijk de haast volledige aanaarding van de natuurlijke terreingolven. De horizontale grondlaag van de Koningsstraat rust dus op een vaak dikke opvullaag, in zekere zin tegengehouden door de eerste omwalling die hier dienst doet als steunmuur. Dit verklaart waarom in de kelders van de gebouwen van de Koningsstraat aanzienlijke overblijfselen werden bewaard van de torens van de walmuur. In de loop van de 20e eeuw, evenwel, zijn als gevolg van de modernisering van deze constructies, vooral door de toepassing van het façadeisme en de aanleg van ondergrondse parkings, de meeste van deze overblijfselen verdwenen.

Fragment van funderingen

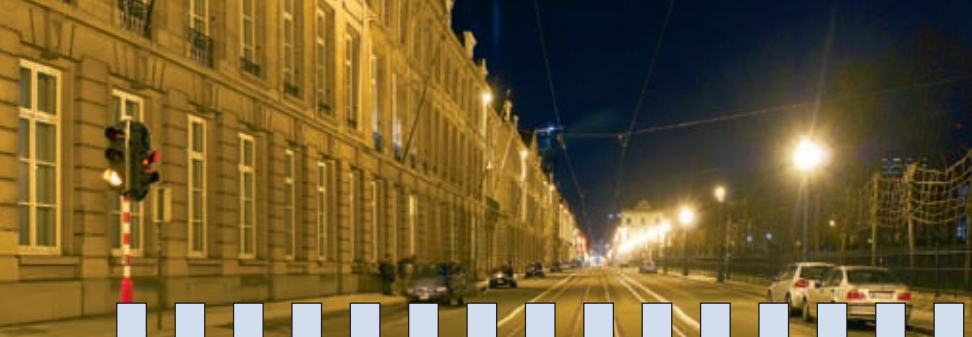
Via de **Koloniënstraat** kan het autoverkeer het centrum van de oude stad bereiken. Zij werd aangelegd in 1909. Op het **nr. 37** werden enkele segmenten van de funderingen van de eerste omwalling bewaard in de parking van het parlement van de Franse Gemeenschap (niet te bezichtigen).

De **Warandeburg** was vroeger een doodlopende weg tot aan de omwalling, die tot op het niveau van de Koningstraat werd doorgetrokken door middel van een trap. *Intra muros* bevondt zich het refugehuis van de abdij van Park, die een toren van de omwalling en de vestingmuur gebruikte die uitstak boven de *Warande*. De toren werd pas in 1909 afgebroken. Hij maakte op dat moment deel uit van de gebouwen van de voormalig bank Matthieu.

De **Baron Hortastraat** was eveneens een doodlopende weg *intra muros* naar een toren van de eerste omwalling. Hij werd eerst in het architecturale geheel van de voormalige *Isabellastraat* geïntegreerd, dat dateert uit het begin van de 17e eeuw. De *Domus Isabellae*, het beroemdste gebouw in deze straat, lag tegen deze toren. Bij de aanleg van de Koningstraat werd het bouwwerk bijna volledig vernield voor het doortrekken van de doodlopende straat en de bouw van de trap.

▲ Toren binnen het eigendom van de bank Matthieu aan de Warandeburg, omstreeks 1900.

Walmuur en toren 14

De muur tussen de Baron Hortastraat en het Paleizenplein werd bewaard en vormt nog steeds de steunmuur van de bijna 20 m hoge aanaarding. De gemene muur tussen het Hotel Errera op het **nr. 14** in de **Koningsstraat** en het erachter gelegen Paleis voor Schone Kunsten (BOZAR) is de 10 m hoge muur van de eerste omwalling die hier van de funderingen tot de borstwering van de weergang werd bewaard. Zelfs een toren werd gevrijwaard en is af en toe vanuit het Paleis voor Schone kunsten toegankelijk.

 De Koningstraat oversteken naar het Paleizenplein en daarna langs het park van Brussel

Het Paleizenplein ontleent zijn naam aan de drie paleizen die zich daar bevinden. Aan de westkant: het Paleis voor Schone Kunsten, zo goed als helemaal onder het straatniveau zodat het uitzicht op de benedenstad vrij blijft. Aan de zuidkant: het Koninklijk Paleis, dat zijn huidige vorm dankt aan de verbouwingen die architect H. Maquet doorvoerde onder koning Leopold II. Aan de oostkant: het Paleis der Academiën.

Overblijfselen van het hertogelijk paleis 15

De eerste omwalling werd onderbroken door het voormalige kasteel van Brussel. De hertog van Brabant kon immers niet aanvaarden dat zijn kasteel door de stadsmuren werd omringd: het moest zijn volledige autonomie behouden, ook in geval van conflict met de stad. Het **Paleizenplein** bevindt zich op de plaats van de vroegere vallei van de Coperbeek, een zijrivier van de Zenne die de noordgrens vormde van de Coudenberg, waar het paleis van Brussel stond. De beek werd hier niet volledig gedempt: de inzinkingen in het park getuigen daarvan.

De ingang van het park ligt op de centrale as van het Koningsplein, dat in 1780 werd opgetrokken op de ruïnes van het vroegere hertogelijke paleis (afgebrand in 1731). De noordgevel keek uit op de Coperbeekvallei en de *Warande*. Overblijfselen van het middeleeuwse kasteel – dat in de 16e eeuw een stadspaleis werd – bleven samen met zijn onmiddellijke omgeving, de Isabellastraat en het Hof van Hoogstraten, bewaard onder het Koningsplein. Ze zijn bereikbaar vanuit het BELvuemuseum, Paleizenplein **nr. 7**.

▲ ▼ *Het hertogelijk paleis op de Coudenberg omstreeks 1700 en het huidige Koninklijk Paleis gezien vanaf de site van het Paleis der Academiën.*

 Het Paleizenplein oversteken naar de Hertogsstraat en daarna naar het Troonplein

Het kasteel kwam bij de bouw van de tweede omwalling in het midden van de 14e eeuw binnen de stadsomwalling te liggen. De afstand tussen beide omwallingen was ter hoogte van het kasteel echter het kleinst en de ruimte tussen beide werd door de privétuinen van het kasteel ingenomen. Het **Troonplein** kon daarom werden aangelegd op het tracé zelf van de tweede omwalling.

 Rechts afdraaien, in de Brederodestraat tot aan de Naamsestraat

De **Brederodestraat** bevindt zich buiten de eerste omwalling en de ommuring van het kasteel. Op het **nr. 21** staat een herenhuis in neoklassieke stijl uit het einde van de 18e eeuw waar zich de zetel van de Koning Boudewijnstichting bevindt. Tussen het **nr. 14** en het **nr. 10** werd een stuk bewaard van de ommuring van het domein van het voormalige paleis van Brussel.

De bouwtechniek is opmerkelijk verschillend van die van de eerste stadsomwalling, met name door het gebruik van externe schoormuren. Het gebouw in rustieke chaletstijl op het **nr. 10** werd in 1905 door koning Leopold II besteld voor de kantoren van de Onafhankelijke Kongostaat.

Een beetje hoger dan waar voorheen de Coudenbergpoort de weg versperde, komt de Brederodestraat uit in de **Naamsestraat**. Deze straat lag in het verlengde van de toegangsweg tot het kasteel vanaf het stadscentrum. Buiten de stadsmuren loopt zij voort tot de vallei van de Maalbeek met de Terkamerenabdij, nog verder, het Zonienwoud. De Coudenbergpoort bevond zich ter hoogte van het **nr. 9**. Zij diende als gevangenis en als archief, maar werd in 1761 gesloopt. In 1994 werden hiervan resten gevonden tijdens bouwwerken op de hoek met de Karmelietenstraat.

 Links afslaan in de Naamsestraat, daarna onmiddellijk rechts in de Karmelietenstraat

6. VAN DE COUDENBERGPOORT TOT DE STEENPOORT

De **Karmelietenstraat** is gelegen op de gedempte gracht van de eerste omwalling. Op het **nr. 2** merken we een bijzonder fraai huurpand op met art-nouveau-inslag naar een ontwerp van architect G. Charle. Voorbij de Kernstraat ligt de Prins Albertkazerne, waarvan enkel de voorste gebouwen zijn overgebleven. Het gebouw in eclectische stijl werd opgetrokken tussen 1901 en 1905 naar de plannen van J. J. Van Ysendijck, op de plaats van het vroegere klooster van de Ongeschoeide Karmelieten. Dit laatste werd in 1612 gebouwd op de ruïnes van het Hof van Culemborg, dat in opdracht van de hertog van Alva in 1568 was gesloopt als represaillemaatregel voor een opstand van een deel van de lokale aristocratie tegen de Spaanse heerschappij.

 Tegenover het nr. 22 de trappen van de Vierheemskinderenstraat afdalen tot de Regentschapsstraat

Beneden links bevinden zich in de **Vierheemskinderenstraat** en in de **Zesjonkmansstraat** verschillende traditionele huizen uit de 17e eeuw die gevrijwaard bleven van de opeenvolgende verbouwingsfases in de 19e en de 20e eeuw.

De **Regentschapsstraat** werd in twee fases aangelegd in de 19e eeuw. Het linkerdeel is het nieuwste en trekt het oudste stuk door, voorbij de kerk van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Zavel tot aan het gigantische Justitiepaleis van architect J. Poelaert dat in 1883 werd ingehuldigd. De kerk van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Zavel werd onlangs gerestaureerd en is een van de meest opmerkelijke religieuze gebouwen in Brussel. De bouwwerken duurden van het begin van de 15e eeuw tot het einde van de 16e eeuw. Het eerste stuk van de Regentschapsstraat (naar rechts) dateert van 1827 en ligt in de as van het Koningsplein, dwars door de vallei van de Ruysbroek die de heuvel van de Coudenberg aan de zuidkant afbakende.

 De Regentschapsstraat oversteken en rechts de Ruisbroekstraat aflopen.

Gemetselde overblijfselen

Het eerste stuk van de **Ruisbroekstraat**, dat een bocht vormt, dateert uit het einde van de 19e eeuw. Voordien liep de straat onder de Regentschapsstraat door dankzij een metalen brug en daarna voort naar de hogergelegen Karmelietenstraat. De Ruisbroekstraat bevindt zich inderdaad in de vallei met dezelfde naam, die dienst deed als gracht bij de eerste omwalling. De walmuur zelf stond op de noordelijke helling van de vallei, langsheen de Coudenbergheuvel. Het valleitje werd overspannen door een brug en daarna gedempt om de Regentschapsstraat een aanvaardbare helling te geven.

Op deze hoogte, op de Coudenberg, kwam het hof van de hertog van Nassau tegen de muur van de eerste omwalling. Dit gebouw, dat de vallei domineerde, werd omstreeks 1750 verbouwd tot woonplaats van Karel van Lotharingen, gouverneur-generaal van de Nederlanden. Na het ancien régime werden in dit complex, dat intussen haast volledig was vernield en heropgebouwd, de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België ondergebracht. De zijgevel van het gebouw kijkt uit op de Regentschapsstraat en komt boven de eerste huizen van de Ruisbroekstraat uit. De meeste van deze huizen dateren uit de 17e-18e eeuw.

Op de nummers **8 tot 12** bevindt zich het Algemeen Rijksarchief, waarvan architect R. Delers het bouwprofiel afstemde op dat van de traditionele huizen.

Lager wordt de straat breder als gevolg van afbraakwerken aan de noordkant. Het inspringende gebouw op het **nr. 2-4** werd tussen 1963 en 1972 gebouwd naar een ontwerp van de architecten R. Delers en J. Bellemans en huisvest het Algemeen Rijksarchief. In het verlengde van de Strostraat kunnen dienstvoertuigen via een vrije ruimte de lageregelegen niveaus bereiken. Een deel van deze doorgang werd gebouwd in stenen van de eerste omwalling, die op deze plaats in 1950 werd afgebroken voor de bouw van dit complex.

 Via de galerij naar het Gerechtsplein gaan en opzij de trap naar de Keizerslaan opgaan

Het kantoorgebouw op de hoek Strostraat-Ruisbroekstraat werd gebouwd voor de Regie van Telegrafie en Telefonie en wordt vandaag nog gebruikt door Belgacom. De uitbreiding overkapt het onderste deel van de straat en dateert van 1980. De handelsgalerij op de benedenverdieping komt uit op het Gerechtsplein.

De trap naar de hogergelegen Keizerslaan loopt langs de boekenwinkel van de Koninklijke Bibliotheek van België, gebouwd tussen 1960 en 1969 naar een ontwerp van architecten R. Delers en J. Bellemans, precies op de plaats waar de omwalling een rechte hoek maakt om zo de Ruisbroekvallei haaks over te steken. Een heel stuk van de eerste omwalling, parallel met de Keizerslaan, stond tot 1953 op de plaats waar nadien het gebouw is gekomen. De gemene muur tussen de nummers **3 en 2** op het **Gerechtsplein** geeft de as van de walmuur aan.

◀ *Het Jezuitenklooster in de 17e eeuw, gebouwd op de stadsomwalling ter hoogte van het Gerechtsplein.*

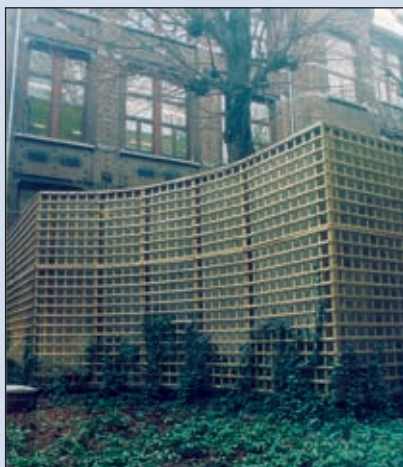
Het Gerechtsplein, waar het viaduct van de Keizerslaan overheen loopt, ontleent zijn naam aan de plaats van het eerste Justitiepaleis in Brussel, nl. op de plaats van het voormalige Jezuïetenklooster. De impact van het plein komt haast volledig overeen met die van de Jezuïetenkerk. Voor de bouw van die kerk in het begin van de 17e eeuw werd een deel van de eerste omwalling afgebroken, evenals een sluippoort, de *Ruysbroekwycket*, die de verbinding mogelijk maakte tussen de Ruisbroekstraat en de Gasthuisstraat.

▲ *Het eerste Justitiepaleis op de plaats van het voormalige Jezuïetenklooster.*

Overblijfselen van de omwalling 17

De **Keizerslaan** ligt op de tunnel van de noord-zuidverbinding. De gebouwen aan de Keizerslaan dateren alle van na de Tweede Wereldoorlog. Het gebouw dat in 1997 op de nummers **2 tot 8** werd gebouwd, verving een industrieel gebouw van de drukkerij E.G.I. dat dateerde van 1959. Tijdens deze werken werden een deel van de eerste omwalling en een toren ontdekt en bestudeerd (niet te bezichtigen). De walmuur bleef bewaard achter de nummers **24 tot 34** en is verder opnieuw zichtbaar, daar waar hij aansluit op de Anneessenstoren.

Tekst

Stéphane Demeter, Directie Monumenten en Landschappen

Bénédictine De Ghellinck, Stad Brussel

Iconografie

Concepcion Ortigosa, Directie Monumenten en Landschappen

Wetenschappelijk Comité

Stéphane Demeter, Directie Monumenten en Landschappen

Pascale Ingelaere, Kabinet van Staatssecretaris Emir Kir

Anne Vandenbulcke, Stad Brussel

Fotoverantwoording

Directie Monumenten en Landschappen: 2, 4, 7b, 9m, 16, 17, 19b, 20b, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 30d, 32b, 33, 34, 35, 39h, 40b, 41b, 42, 44g, 45d, 46, 48m, 50b, 54h, 55b; Koninklijke Bibliotheek van België: 11, 27, 35b, 38h, 50h; Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België: 5b; Metropolitan Museum of Art: 5h; Museo Nacional del Prado: 50h; Algemeen Rijksarchief: 10; Stadsarchief Brussel: 6, 7h, 20h, 30g, 37g, 38b, 45b; Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium: 12, 13, 14, 18, 43h, 48b, 54b; J. Cuesta: 29, 31, 32h, 36, 37d, 39b, 40h, 41h, 43b, 44d-b, 45g, 51, 52b, 53; M. Gauthier: 48h, 49h; T. Patricio: 8, 9b, 23; M. Vanhulst – MBHG: 9h, 49b; Le Soir: 55h.

Cartografie

Concepcion Ortigosa, Directie Monumenten en Landschappen

Vertaling

Michelle Baltès, Directie Administratieve en Financiële Zaken

Nalezing

Stephan Van Bellingen, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

Ann Degraeve, Directie Monumenten en Landschappen

Design en productie

Kaligram

Druk

Hayez

Omslag

Fotogrammetrische opname van de stadsomwalling intra muros, Villersstraat © T. Patricio.

Anneessenstoren, Keizerslaan © C. Ortigosa.

Verantwoordelijke uitgever

P. Crahay, BROH – Directie Monumenten en Landschappen

CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel

Nuttige adressen

www.septentrion-nwe.org | www.monument.irisnet.be | www.brucity.be

Wettelijk depot: D/2008/6860/022

Gratis brochure. Verdeeld door de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.